

KESKDEVON - RÜÜKALADE FAUNA HIILGEAEG JA LOOJANG

Elga Mark-Kurik²

Devonit võib õigusega nimetada rüükalade ehk plakodermide ajastuks, sest selle kalarühma esindajad on kõige iseloomulikumad mainitud ajastule. Plakoderme on väga vähe teada eelnevast siluri ajastust; järgnevas karboni ajastuks oli rühm praktiliselt välja surnud. Eriti rohkesti esines mitmesuguseid rüükalu keskdevoni ajastikul. Nende hulgas leidis väga väikeseid (pikkus 3 cm) kuni ülisuuri kalu (pikkus tõenäoliselt üle 10 m). Märkimisväärselt erines ka kehakuju, rüüde st. välisskeleti väljakujunemise aste, lõualuude ehitus ja mitmed teised tunnused ning vastavalt sellele ka kalade eluviis. Rüükalad kuulusid mitmekesisest kalakooslustesse. Keskdevonist on teada peamiselt 8 klassi esindajad (Heterostraci, Osteostraci, Placodermi, Acanthodii, Chondrichthyes, Crossopterygii, Dipnoi, Actinopterygii). Esmajoones kooslustest lähtudes on võimalik välja selgitada kalade elupaika. Devoni kalade, teiste hulgas ka rüükalade ehitust, kehakuju ja suurust silmas pidades tuleb Baltikumist ja lähematelt naaberaladelt (ka mujalt) teada olevaid kalafaunasid lugeda merelisteks.

Keskdevonile iseloomulik kalafauna hakkas välja kujunema varadevonis. Siluris ja varadevoni algupoolel Lochkovi ajajärgu faunades valitsenud lõuatud e. agnaadid (mitmekesised ja arvukad Heterostraci ja Osteostraci, ka Thelodonti esindajad) asendusid Praha ja eriti Emsi ajajärgul plakodermidega ja teistesegi rühmadesse kuuluvate kaladega. Mõistagi ei toimunud faunade vahetumine järsult ega olnud eelnimetatud lõuatute väljasuremine veel lõplik (nende skeletiosi on leitud nii kesk- kui ka ülemdevoni kivi- meist). Veel Emsi ajajärgu esimesel poolel esines küllalt palju varadevonile iseloomulikke heterostraae ja osteostraae. Emsi teisel poolel oli kalafauna üsna sarnane keskdevoni Eifeli ajajärgu faunale. Siiski erinesid need faunad taksonoomiliselt ning veel selle poolest, et osa plakoderme ja krossopterüüge oli suurte või ka ülisuurte vormidega esindatud alles Eifelis. Rikkaliku keskdevoni kalafauna kadumine algas järkjärgult antud ajastiku lõpus. Hilisdevonis vähenes märgatavalt plakodermide, ka mitmete devonile iseloomulike kõrgemate kalade (Crossopterygii, Dipnoi) hulk ja seda just taksonoomilisest aspektist (isendite arv võis kohati olla väga suur). Mõningatel ajastiku lõpu- poole eksisteerinud plakodermide perekondadel (näit. *Bothriolepis*) oli rohkesti liike.

Eestist on teda mitmeid rikkalikke devoni kalade leiukohti (osa neist tuntud juba möödunud sajandi teadlastele). Keskdevoni leiukohtadest on tuntumad Tori, Aruküla koobastik, Tamme paljand Võrtsjärve ääres, Karksi ja Härma Ohne jõel. Rohkesti on materjali kogutud ka väljakaevamistel Gorodenka ojal ning Essi müüri nimelisest paljandist Võhandu ääres. Unikaalseid leide on saadud ka Joosu savimaardlast. Loetletud leiukohtadest pärinev fossiilsete kalade materjal kuulub keskdevoni ajastiku erinevatesse osadesse ning näitab ilmekalt vastava fauna omapära ning arengut.